

BAUDŽIAMOJO PROCESO ATNAUJINIMAS: SAMPRATA IR
PAGRINDINĖS RŪŠYS

Irma Randakevičienė *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 262 04 47
Elektroninis paštas i.randakeviciene@tic.lt*

Pateikta 2006 m. balandžio 25 d., parengta spausdinti 2006 m. gruodžio 4 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos moksle dar netirta tema. Negalima teigti, kad baudžiamojo proceso atnaujinimas yra pati aktualiausia nagrinėjimo sritis nūdienos mokslininkams, tačiau ir ši teismų sprendimų pagrįstumo ir teisėtumo kontrolės forma turi būti teoriškai pagrįsta. Baudžiamojo proceso atnaujinimas teismų sprendimų kontrolės formų sistemoje veikia kaip paskutinė galimybė atkurti baudžiamojoje byloje teisingumą. Tikrinamas ir teismo sprendimo pagrįstumas, ir jo teisėtumas, tikrinami įsiteisėję galutiniai sprendimai. Teismų praktikoje baudžiamosios bylos nėra atnaujinamos labai dažnai. Tai nėra blogai – baudžiamasis procesas turi būti stabilus. Baudžiamojo proceso atnaujinimas yra išimtinė galimybė, nors pažymėtina, kad dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo Lietuvoje per metus peržiūrima daugiau kaip šimtas teismų sprendimų.

Straipsnyje teigiama, kad baudžiamojo proceso atnaujinimas yra išimtinė baudžiamojo proceso stadija, taip išskleidant visus neaiškumus dėl šio instituto vietos procese. Suformuluojami baudžiamojo proceso atnaujinimo požymiai, iš naujo išskiriamos baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšys atsižvelgiant į proceso atnaujinimo pagrindus bei procedūras, egzistuojančias įvairių valstybių baudžiamuosiuose procesuose. Baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšys, be skirstymo pagal pagrindus į *in favorem* ir *in defavorem*, iki šiol nėra vienoje valstybėje nebuvo išskirtos.

Pastaraisiais metais daug dėmesio baudžiamojo proceso atnaujinimo institutas susilaukė ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje, todėl straipsnyje remiamasi minėto teismo teiginiais.

Pagrindinės sąvokos: baudžiamojo proceso atnaujinimas, baudžiamosios bylos atnaujinimas, baudžiamojo proceso atnaujinimo institutas.

ĮVADAS

Demokratišnių valstybių baudžiamuosiuose procesuose egzistuoja galimybė peržiūrėti ir patikrinti priimtus pirmosios instancijos teismų nuosprendžius ir galutines nutartis. Pripažįstant, kad teismas, nagrinėdamas bylą, gali suklysti, kartu pripažįstama nepatenkinto proceso dalyvio teisė apskusti teismo sprendimą aukštesnės instancijos teismui. Be klasikinių apskundimo formų – apeliacijos ir kasacijos – valstybėse egzistuoja ir kitos įvairios teismų sprendimų kontrolės (teismų sprendimų peržiūros) formos. JAV jų, taikytų vienoje baudžiamo-

joje byloje, galima aptikti net daugiau kaip dešimt [1, p. 493].

Atsižvelgiant į apskundimo formų įvairovę baudžiamojo proceso teisės moksle (kaip ir civilinio proceso teisės mokyklose) skiriamos įprastinės, arba ordinarinės, ir išimtinės, arba ekstraordinarinės, teismų sprendimų kontrolės formos.

Įprastinė teismų sprendimų peržiūros forma pasižymi šiais bruožais: galimybė inspiruoti sprendimo peržiūrėjimą galima pasinaudoti visais atvejais, išskyrus išimtis, nurodytas įstatyme; skundžiami neįsiteisėję teismų sprendimai; skundo padavimas sustabdo teismo sprendimo įsiteisėjimą ir vykdymą. Įprastinę teismų sprendimų peržiūros formą Lietuvoje atitinka apeliacija.

Išimtinėms, arba ekstraordinarinėms, teismų sprendimų peržiūros formoms būdinga tai, kad jomis galima

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros doktorantė.

pasinaudoti tik išimtiniais atvejais; paprastai skundžiami tik įsiteisėję teismų sprendimai (nors, pvz., Latvijoje, Estijoje, Vokietijoje kasacine arba revizine tvarka skundžiami neįsiteisėję teismų sprendimai, priimti baudžiamosiose bylose); skundo padavimas nesustabdo sprendimo vykdymo. Lietuvoje žinomos dvi ekstraordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos, iš kurių viena klasikinė – kasacija, kita šiek tiek mažiau taikoma ir žinoma, – baudžiamąjo proceso atnaujinimas.

Pažymėtina, kad ši teismų sprendimų kontrolės forma Lietuvoje iki šiol nėra sulaukusi teorinio pagrindimo, nėra išskirtos baudžiamąjo proceso atnaujinimo rūšys bei požymiai, nėra iki galo atskleista šios teismų sprendimų kontrolės formos paskirtis ir uždaviniai. Nėra pareikšta tvirtos nuomonės ir dėl baudžiamąjo proceso atnaujinimo vietos baudžiamąjo proceso struktūroje.

Nors bylos baudžiamajame procese atnaujinamos ne taip jau dažnai, normos, reglamentuojančios baudžiamąjo proceso atnaujinimą, pastaraisiais metais taip pat sulaukė korekcijų. Tačiau nesant pateiktos baudžiamąjo proceso atnaujinimo sampratos sunku pasakyti, ar pagrindų, leidžiančių atnaujinti procesą, sąrašas yra galutinis, ar nereikėtų jų siaurinti arba plėsti, ar terminai, per kuriuos gali būti atnaujintas procesas, yra pakankami ir protingi, ir kt.

Taigi straipsnyje stengiamasi atskleisti baudžiamąjo proceso atnaujinimo pagrindinius sampratos aspektus neturint tikslo pateikti ją baigtą. Manoma, kad tai yra didesnis tyrimo uždavinys.

Kaip minėta, iki šiol baudžiamąjo proceso atnaujinimas plačiau Lietuvos mokslinėje literatūroje nebuvo nagrinėtas, todėl tema yra visiškai nauja. Nors ir taikomas itin retais atvejais, baudžiamąjo proceso atnaujinimas yra reikalingas baudžiamajame procese būtent tais išimtiniais atvejais. Jau kitų valstybių patirtis rodo¹, kad jose nėra suformuluotų pamatinių principų dėl baudžiamąjo proceso atnaujinimo. Netinkamai įtvirtintos įstatyme šį institutą reglamentuojančios normos gali tapti ne paskutine priemone, leidžiančia atkurti teismo sprendimo teisingumą, o priemone, dar labiau pažeisiančia proceso dalyvio teises. Todėl tema yra aktuali.

Šio tyrimo objektas yra baudžiamąjo proceso atnaujinimas kaip viena iš teismų sprendimų kontrolės formų.

Straipsnyje taikyti sisteminės analizės, lyginamasis bei kiti metodai.

¹ Europos Žmogaus Teisių Teismui konstatavus Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pažeidimus jų baudžiamąjo proceso atnaujinimo ar vadinamosiose peržiūros procedūrose, pavyzdžiui, byla *Nikitin prieš Rusiją*, *Sovtransavto Holding prieš Ukrainą*, *Slavinskiy prieš Ukrainą*, *Brumarescu prieš Rumuniją*, *Ryabikh prieš Rusiją*, *Androsov prieš Rusiją* ir kt. (žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo interneto puslapis – www.echr.coe.int).

BAUDŽIAMOJO PROCESO ATNAUJINIMO SAMPRATA IR VIETA PROCESE

Baudžiamąjo proceso atnaujinimas² yra gana senas baudžiamąjo proceso institutas, plačiau pradėtas nagrinėti po tokių plačiai nuskambėjusių atvejų kaip kapitono Alfredo Dreyfuso³ nuteisimas Prancūzijoje 1894 m. (vėliau nuosprendis buvo anuliuotas), taip pat vadinamojo Birmingemo šešetuko nuteisimas Anglijoje, kai teisybė, kad nuteisti asmenys buvo nekalti, paaiškėjo praėjus šešiolikai metų nuo ilgalaikio laisvės atėmimo bausmės skyrimo [1, p. 503]. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad Prancūzijoje baudžiamąjo proceso atnaujinimo institutas egzistuoja jau nuo XVI a. [2, p. 868–879].

Baudžiamąjo proceso atnaujinimas buvo žinomas ir tarpukario Lietuvoje. Tuo metu galiojęs baudžiamąjo proceso įstatymas leido atnaujinti bylą atsiradus neginčijamiems faktams, kad egzistuoja aplinkybės, kurios nebuvo žinomos proceso metu nei teismui, nei kaltinamiesiems. Tokios aplinkybės, pavyzdžiui, galėjo būti: atsiradę nauji nuteistojo nekaltumo įrodymai arba nustatyta klaida, dėl kurios nuteistasis buvo nubaustas griežčiau, negu jo padarytas nusikaltimas baudžiamas⁴, nustatyti melagingi liudytojų parodymai ir kt. Nebeverdijant viso aplinkybių sąrašo, kuris yra gana platus, galima teigti, kad tuo metu Lietuvoje egzistavo tik viena baudžiamąjo proceso atnaujinimo rūšis – baudžiamąjo proceso atnaujinimas dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių. Įdomu tai, kad įstatymas draudė atnaujinti baudžiamąją bylą, jeigu buvo padaryti baudžiamąjo proceso įstatymo pažeidimai arba netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas. Tokiems atvejams ištaisyti užteko apeliacijos ir kasacijos. Dar pažymėtina, kad tarpukario Lietuvoje baudžiamąjį procesą buvo galima atnaujinti tiek nuteistojo naudai, tiek jo nenaudai [3, p. 934].

Nuo senų laikų baudžiamąjo proceso atnaujinimas yra reglamentuojamas įvairių valstybių baudžiamąjo proceso įstatymuose, todėl tai baudžiamąjo proceso institutas. Juk baudžiamąjį procesą atnaujinti įmanoma tik priemonėmis, reglamentuotomis baudžiamąjo proceso įstatyme. Šis etapas procese atsiranda ne savaime, o tik esant baudžiamąjo proceso įstatymo numatytiems pagrindams.

Šiandienos teisinėje literatūroje baudžiamąjo proceso atnaujinimas yra įvardijamas kaip ekstraordinarinis įsiteisėjusių teismų sprendimų peržiūros būdas ar forma arba kaip atsarginė galimybė ar vienintelė galimybė, iš-

² Straipsnyje sąvokos „baudžiamąjo proceso atnaujinimas“, „baudžiamosios bylos atnaujinimas“ bei „proceso atnaujinimas“ vartojamos patogumo dėlei kaip sinonimai, neapsisotojant ties išsamesne sąvokų „baudžiamąjo proceso atnaujinimas“ bei „baudžiamosios bylos atnaujinimas“ analize.

³ Alfredas Dreyfusas buvo Prancūzijos armijos kapitonas, 1894 m. neteisingai apkaltintas valstybės išdavimu ir nuteistas ilgalaikiu kalinimu. Kilo politinis skandalas, plačiai aprašytas to meto spaudoje. Į jį įsitraukė net žinomas rašytojas Emilis Zola. Vėliau A. Dreyfusas buvo išteisintas, tačiau jo karjera buvo sužlugdyta; žr.: 13 Harvard Law Review, 1899–1999 m.

⁴ Šiuo atveju klaida buvo suprantama kaip klaida, padaryta teismo sprendime dėl faktų neišsamumo ar iškraipymo, kuri paaiškėjo dėl naujai atsiradusių aplinkybių (žr. M. Kavolio Baudžiamąjo proceso įstatymo komentarą. 1933, p. 558).

naudojus visus kitus būdus, kilus abejonėms dėl teismo sprendimo teisingumo, patikrinti jo teisėtumą ir pagrįstumą, kai teismo sprendimas jau įgijęs *res judicata*, t. y. teisinę galią, – dėl to sutaria daugelis mokslininkų. Amerikiečiai šią galimybę dar įvardija kaip „atakuojančią teismo sprendimą“ (angl. *collateral attack*) [4, p. 661–663; 5, p. 1449 – 1537; 6, p. 464; 7, p. 816; 8, p. 35].

Galima atskirai paminėti Lietuvos baudžiamojo proceso mokslininkų sukurtą baudžiamosios bylos atnaujinimo sąvoką, pagal kurią: „Baudžiamosios bylos atnaujinimas yra išimtinis baudžiamojo proceso etapas, vykstantis esant ypatingoms, numatytoms sąlygoms baudžiamojo proceso įstatyme, kuriame tikrinamas įsiteisėjusio teismo nuosprendžio ar nutarties teisėtumas ir pagrįstumas“ [9, p. 617].

Tokiai sąvokai pritaria kaip atspindinčiai pačia bendriausia baudžiamojo proceso atnaujinimo sampratą. Akcentuotina tik tai, kad Lietuvos teisės šaltiniuose iki galo neapibrėžiama, ar baudžiamojo proceso atnaujinimas yra baudžiamojo proceso stadija. Tam įtakos turi ir nevienodas pačių sąvokų „stadija“, „etapas“ aiškinimas. Pavyzdžiui, minėtame apibrėžime teigiama, kad baudžiamosios bylos atnaujinimas yra išimtinis baudžiamojo proceso etapas [9, p. 617]. Tuo tarpu vardijant baudžiamojo proceso stadijas jau teigiama, kad baudžiamosios bylos atnaujinimas nėra išskiriamas kaip stadija atsižvelgiant į tai, jog bylos atnaujinimo klausimas sprendžiamas tik išimtiniais atvejais, iškilus ypatingoms aplinkybėms [9, p. 18–20]. Turint omenyje, kad sąvokos „stadija“ ir „etapas“ reiškia tą patį⁵, baudžiamojo proceso atnaujinimo vieta Lietuvos baudžiamajame procese apibrėžta neiškiai.

Mano nuomone, baudžiamojo proceso atnaujinimas kartu su apeliacija ir kasacija yra išimtinė baudžiamojo proceso stadija (etapas). Kadangi stadija Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje yra pagrindinis struktūrinis elementas, šie elementai negali likti už proceso struktūros ribų. Negalima daryti prielaidos dėl baudžiamojo proceso atnaujinimo neigiant jį kaip stadiją. Baudžiamojo proceso atnaujinimas tokiu atveju yra tarsi „pakabinatas“ kažkur už baudžiamojo proceso ribų. Tokia pozicija netinkama ir neigina. Baudžiamojo proceso atnaujinimas turi savo vietą baudžiamojo proceso eigoje. Ši teiginį pagrįsiu vokiečių mokslininkų teiginiais. Baudžiamojo proceso atnaujinimą jie taip pat suvokia kaip baudžiamojo proceso eigą ir aptaria apžvelgdami baudžiamojo proceso eigos etapus (vok. *Überblick über den Gang des Verfahrens*) [10, p. 20; 11, p. 4].

Žinoma, pabrėžtina, kad atnaujinamas – jau pasibaigęs baudžiamasis procesas. Tačiau čia ir atsispindi baudžiamojo proceso atnaujinimo instituto savitumas. Procesą atnaujinti galima tik labai ribotomis galimybėmis ir išimtiniais atvejais.

⁵ Pagal „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ tiek stadija, tiek etapas yra raidos tarpas, tarpsnis (žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2000). Sinonimų žodyne žodžio „tarpsnis“ sinonimai yra žodžiai „etapas“, „stadija“, „pakopa“, „fazė“ (žr.: A. Lyberis. Sinonimų žodynas. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004).

Minėta Lietuvos mokslininkų pateikta sąvoka atspindi ir baudžiamojo proceso atnaujinimo sampratą kaip vienos iš teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formų pasakant, kad tai yra „...etapas [...], kuriame tikrinamas įsiteisėjusio teismo nuosprendžio ar nutarties teisėtumas ir pagrįstumas“. Šis etapas ir kartu teismų sprendimų kontrolės forma Lietuvos baudžiamojo proceso sistemoje išskirtas kaip atskiras ir savarankiškas. Tuo tarpu kitų valstybių, pavyzdžiui, Vokietijos, mokslininkai visas teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formas sujungia į vieną etapą (vok. *Die Rechtsbehelfe*)⁶. Tai reiškia „pagalbinės teisinės priemonės ar apskundimo priemonės“, kurios apima ordinarines (literatūroje dar įvardijamos kaip *Die Rechtsmittel*) ir ekstraordinarines teismų sprendimų apskundimo formas [12, p. 233; 10, p. 419] bei išskiria bendrus *Die Rechtsbehelfe* būdingus požymius.

Prancūzijos teisės doktrina baudžiamąjį procesą padalija į tris chronologines stadijas: ikiteisminį tyrimą, baudžiamosios bylos parengimo nagrinėti teisme stadiją bei teismo bylos nagrinėjimo stadiją [13, p. 234]. M. Lomonosovo universiteto doc. L. V. Golovko teigia, kad Prancūzijoje stadijomis laikomos ir apeliacija bei kasacija. Stadijos statuso neturi tik baudžiamojo proceso atnaujinimas bei opozicija [14, p. 297]. Tuo tarpu pačios Prancūzijos teisinėje literatūroje baudžiamojo proceso atnaujinimas (pranc. *des demandes en revision arba pourvoi en revision*) nagrinėjamas ne kaip stadija, o kaip vienas iš teismų sprendimų apskundimo būdų (pranc. *des voies de recours*) [2, p. 819], kartu nusakant bendrus *des voies de recours* būdingus požymius.

Ir Prancūzijos, ir Vokietijos pavyzdžiai rodo, kad tikslinga atskleisti, kas tai yra teismų sprendimų kontrolės forma, bei naudinga suformuluoti jos požymius. Tai palengvintų nagrinėti ne tik baudžiamojo proceso atnaujinimo institutą, bet ir apeliaciją bei kasaciją. Paminėtina, kad Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje mokslinių darbų, skirtų apeliacijai, kasacijai, tiek ir bendrai teismų sprendimų kontrolės formos koncepcijai atskleisti, beveik nėra. O tai jau problema.

Anglosaksų teisinės tradicijos valstybėse baudžiamojo proceso atnaujinimą apima bendras terminas *appeal*. Anglijoje apeliacija apima visus ir įsiteisėjusių, ir neįsiteisėjusių teismų sprendimų apskundimo būdus [15, p. 13], plačiai nagrinėjami ir apeliacijos požymiai. JAV teisinėje literatūroje baudžiamojo proceso atnaujinimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių taip pat plačiai prasmė apima apeliacija. Tačiau baudžiamojo proceso atnaujinimas čia daugiausiai minimas nagrinėjant jau minėtą *collateral attack*⁷ nusakant požymius ir (tai įdo-

⁶ *Die Rechtsbehelfe* gali būti verčiamas į lietuvių kalbą kaip skundas, apskundimas, pagalbinė apskundimo priemonė (žr.: К. Лейн и другие. Большой немецко – русский словарь. – Москва, 2002. С. 140 і Немецко-русский юридический словарь / Под редакцией проф. П. И. Гришаева и проф. М. Беньямина. – Москва, 2003. С. 376).

⁷ Terminas *Collateral attack* apima teismo sprendimų apskundimo būdus, kuriems nusakyti dar vartojamas terminas *Postconvictional relief*, be to, įsiteisėjusių teismo sprendimų apskundimo būdai JAV teisinėje literatūroje dar apibrėžiami terminu *extraordinary remedies*; pastaroji sąvoka apima tris procedūras, kuriomis, padavus skundą nu-

miausia) žinomas lotynišku terminu kaip *writ of coram nobis*.

Pažymėtina, kad minėtos valstybės nepateikia baudžiamojo proceso atnaujinimo sąvokų, bent jau nagrinėjamoje literatūroje jų neaptikta. Tokia pozicija nelaikytina neigiama, nes ne vien sąvoka atspindi baudžiamojo proceso atnaujinimo instituto esmę, daug svarbiau yra nusakyti tiksliai šio instituto vietą procese bei išskirti jo požymius.

Tuo tarpu Estijoje bandyta baudžiamojo proceso atnaujinimo sąvoką apibrėžti pačiame Baudžiamojo proceso kodekse [16, 365 str.]. Tenka pripažinti, kad Lietuvos mokslininkų suformuluota anksčiau minėta sąvoka yra tikslesnė.

Baudžiamojo proceso atnaujinimo sąvokas modeliuoja Rusijos mokslininkai. Jos skiriasi kai kuriais elementais, tačiau dauguma mokslininkų sąvokose baudžiamojo proceso atnaujinimą įvardija kaip savarankišką, išimtinę stadiją [6, p. 464; 7, p. 816; 8, p. 35], t. y. sąvokos neapima baudžiamojo proceso atnaujinimo kaip vienos iš teismų sprendimų kontrolės formų, nors minėtos valstybės teisinėje literatūroje baudžiamojo proceso atnaujinimas dažnai lyginamas su kita įsiteisėjusių teismų sprendimų kontrolės forma – priežiūros instancija. Todėl manyčiau, kad nagrinėtos rusų mokslininkų baudžiamojo proceso atnaujinimo sąvokos nėra galutinai parengtos.

Apibendrinant dar kartą pažymėtina, kad baudžiamojo proceso atnaujinimas yra išimtinė baudžiamojo proceso stadija, ištraukianti į baudžiamąjį procesą esant tam tikriems pagrindams. Baudžiamojo proceso atnaujinimas yra išimtinė teismų sprendimų kontrolės forma, skirta tikrinti įsiteisėjusių teismų sprendimus – ir jų teisėtumą, ir jų pagrįstumą.

Galima teigti, kad baudžiamojo proceso atnaujinimas yra dar vienas procese numatytas garantas, leidžiantis maksimaliai užtikrinti, kad nebūtų palikti galioti galbūt neteisėti ir nepagrįsti teismų sprendimai tais atvejais, kai visos kitos galimybės jiems peržiūrėti jau yra išnaudotos.

BAUDŽIAMOJO PROCESO ATNAUJINIMO POŽYMIAI

Pirmas baudžiamojo proceso atnaujinimo požymis, išskiriantis šią teismų sprendimų kontrolės formą iš kitų, yra tas, kad baudžiamojo proceso tvarka peržiūrimi galutiniai įsiteisėję teismų sprendimai.

Kadangi baudžiamojo proceso atnaujinimo tvarka tikrinamas įsiteisėjęs teismo sprendimas, kuris yra laikomas tiesa – *Res judicata pro veritate habetur*, daug reikšmės skiriama teismo sprendimo teisinės galios ir baudžiamojo proceso atnaujinimo santykiui. Tiesa, Lie-

tuvos teisės moksle teismo sprendimo teisinės galios elementus daugiau yra analizavę civilinio proceso teisės mokslininkai. Pripažįstama, kad teismo sprendimas pagrįstas tam tikru momentu egzistavusiomis faktinėmis aplinkybėmis – teismas pastatomas į tam tikrus laiko ribas, o tai gali sukurti situaciją, kurioje atsiranda akivaizdus prieštaravimas tarp įsiteisėjusio sprendimo stabilumo bei nekintamumo ir objektyvios tiesos [17, p. 235]. Šiai įtampai pašalinti ir skirtas baudžiamojo proceso atnaujinimo institutas tiek civilinėje, tiek administracinėje, tiek ir baudžiamojoje teisenose.

Baudžiamojo proceso atnaujinimo savybei „pralaužti“ įsiteisėjusio teismo sprendimo teisinę galią daug reikšmės skiria vokiečių baudžiamojo proceso specialistai. Nagrinėtos vokiečių baudžiamojo proceso vadovėliuose daug dėmesio skiriama įsiteisėjusio teismo sprendimo teisinei galiai (vok. *Rechtskraft*) ir pažymima, kad baudžiamojo proceso atnaujinimo (vok. *Wiederaufnahme des Verfahrens*) atveju „teismo sprendimo teisinė galia turi „pasitraukti“, nes klaidingas nuosprendis nebėra teisingumo vykdymo aktas“ [12, p. 253–256; 10, p. 461–470; 11, p. 554–559].

Nuosprendžio vykdymo stadijoje, taip pat kai kuriais atvejais ir nuosprendį įvykdžius tęsiasi tiesioginės nuosprendžiu sukurtos teisinės pasekmės: nuteistasis atlieka bausmę, atlygina nuosprendžiu priteistą žalą, atlikusiam bausmę nuteistajam skaičiuojami teistumo terminai, tam tikrą laiką asmeniui veikia apribojimai (pvz., dalyvauti rinkimuose), t. y. tiesioginės nuosprendžio pasekmės veikia tol, kol nėra įgyvendinamas teismo sprendimo teisinės galios požymis – vykdytinumas. Įgyvendinamas jo teisinės galios požymis – vykdytinumas. Per įsiteisėjusio teismo sprendimo teises pasekmes su įvykusi baudžiamuoju procesu susijęs baudžiamojo proceso atnaujinimo institutas. T. y. kol egzistuoja teismo sprendimo tiesioginė įtaka konkrečiam asmeniui, tol egzistuoja galimybė atnaujinti baudžiamąjį procesą ir galimybė pakeisti teismo sprendimu sukurtas teises pasekmes. Net ir Baudžiamojo proceso kodekso 456 straipsnis kalba apie besitęsiančius pažeidimus. Priešingu atveju naujai priimtas teismo sprendimas, negalintis įgyvendinti savo sukurtų tikslų ir funkcijų, taptų deklaracija.

Klaidinga būtų manyti, kad tiesioginės įtakos įsiteisėjusio teismo nuosprendžio pakeitimas atsiradus naujoms aplinkybėms, pavyzdžiui, mirus nuteistajam, neturi. Nuteistojo, kuris gali būti pripažintas nekaltu, mirtis neužkerta kelio atnaujinti baudžiamąjį procesą. Tokiu atveju, priėmus naują sprendimą, veikia sprendimo teisinės pasekmės – asmens rehabilitacija.

Antras baudžiamojo proceso atnaujinimo požymis yra tas, kad ši teismų sprendimų kontrolės forma į baudžiamąjį procesą ištraukia ne savaime, o tik esant specialioms baudžiamojo proceso įstatyme numatytiems pagrindams. Jeigu apeliacija yra privaloma esant apeliaciniam skundui, išskyrus įstatyme numatytas išimtis, kasacinis procesas taip pat, nors yra tam tikri ribojimai, pradedamas gavus kasacinį skundą, tai prašymas ar pareiškimas atnaujinti procesą savaime nesukelia aptaria-

teistajam, gali būti panaikinamas įsiteisėjęs nuosprendis arba nutraukiamas nuosprendžio vykdymas, tai: *writ of coram nobis*, *writ of habeas corpus*, procedūra, aprašyta JAV įstatymų sąvado 2255 paragrafo 28 skyriuje, bei procedūros, kurias numato *Uniform Post-Conviction Act*. Iš esmės šios procedūros gali būti priskiriamos *habeas corpus* institutui. John M., Seeb, J. D. Criminal Law and Procedure, 2nd ed, 1994.

mos procedūros: tik nustačius pagrindus procesą galima atnaujinti. Pagrindų sąrašo įtvirtinimas Baudžiamojo proceso kodekse garantuoja baudžiamojo proceso stabilumą.

Trečias baudžiamojo proceso atnaujinimo požymis yra tas, kad atnaujinti procesą galima tik specialiu teismo sprendimu. Tik teismas turi teisę patvirtinti atnaujinimo pagrindų buvimą, pripažinti naujų aplinkybių, padaryto pažeidimo ar nustatytos klaidos reikšmingumą bylai, tik teismas turi teisę procesą atnaujinti. Taip yra garantuojamas proceso teisėtumo principas.

Proceso atnaujinimo pagrindų reikšmės įtvirtinimas garantuoja teisingą baudžiamojo proceso atnaujinimo procedūrą. Jeigu baudžiamoji byla bus atnaujinta dėl nedidelę reikšmę procesui turinčių pagrindų (dėl kurių teismo sprendimas nėra neteisėtas arba nepagrįstas arba yra padaryta nedidelė klaida, turėjusi menką įtaką sprendimo teisingumui), teisingumo principas tokiu atveju nebus įgyvendintas. Teisingumo principas baudžiamojo proceso atnaujinimo institute leidžia užtikrinti pusiausvyrą tarp galimybės procesą atnaujinti bei paties proceso stabilumo.

Dar paminėtina, kad baudžiamojo proceso stabilumą garantuoja ir baudžiamojo proceso atnaujinimo terminai. Baudžiamojo proceso atnaujinimas nėra neribotas laiko požiūriu. Baudžiamąjį procesą atnaujinti galima tik per vienerius metus nuo naujų aplinkybių paaiškėjimo dienos (BPK 445 str.) arba iki tol, kol nuteistasis baigs atlikti paskirtą bausmę arba kol baigsis laikas, kuriam atidėtas bausmės vykdymas, ar laikas, kuriam nuteistasis lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą (BPK 452 str.), arba per šešis mėnesius nuo tos dienos, kai priimtas Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto sprendimas ar Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas yra arba tampa galutinis (BPK 458 str.).

BAUDŽIAMOJO PROCESO ATNAUJINIMO RŪŠYS

Lietuvos baudžiamajame procese galimybė atnaujinti baudžiamąją bylą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių buvo reglamentuota ir senajame Baudžiamojo proceso kodekse, tokia galimybė numatyta ir naujajame baudžiamojo proceso įstatyme [18, BPK XXXIII skyrius]. Tuo tarpu kitos dvi baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšys, kurias įtvirtina Baudžiamojo proceso kodekso XXXIV bei XXXV skyriai, į kodeksą įrašytos ne taip jau ir seniai – 2001 m. rugsėjo 11 d. įstatymo Nr. IX-500 pataisomis [19]. Šie du skyriai su tam tikromis pataisomis perkelti ir į naująjį Baudžiamojo proceso kodeksą.

Nepaisant to, kad baudžiamosios bylos atnaujinimas Baudžiamojo proceso kodekse įgyvendintas trimis atskirais skyriais, turinčiais savarankiškus bylos atnaujinimo pagrindus bei skirtingas atnaujinimo procedūras, šis baudžiamojo proceso institutas yra vienalytis, turi tik jam būdingus jau minėtus požymius, tikslus bei uždavinius.

Atsižvelgiant į Lietuvos ir į kitų valstybių baudžiamuosiuose procesuose egzistuojančią baudžiamojo proceso atnaujinimo pagrindų, subjektų, turinčių teisę kreiptis dėl bylos atnaujinimo, atnaujinimo procedūrų, galimų teismo sprendimų atnaujinus bylą, įvairovę, išskirtinos baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšys.

Dažniausias yra įvairių valstybių baudžiamuosiuose procesuose baudžiamojo proceso atnaujinimas dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių. Naujas aplinkybes, kaip pagrindą atnaujinti procesą, numato ir kaimyninių Lietuvos valstybių, ir Vokietijos, Austrijos, Prancūzijos, Belgijos, Norvegijos, Švedijos, Ispanijos, Italijos baudžiamojo proceso įstatymai, taip pat ši procedūra yra ir Anglijos, JAV bei kitų anglosaksų teisinės tradicijos valstybių baudžiamuosiuose procesuose. Tai seniausia baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšis. Kadangi ši baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšis žinoma nuo seno, o daugelio valstybių baudžiamuosiuose procesuose egzistuoja tik ji viena, šią rūšį įvardyčiau klasikiniu baudžiamojo proceso atnaujinimu.

Klasikinis baudžiamojo proceso atnaujinimas taip pat grupotinas į tam tikras formas. Išskirtina valstybių grupė, kuriose baudžiamąjį procesą galima atnaujinti tik nuteistojo naudai – *in favorem*. Tai didžiausia valstybių grupė, jai priklauso Prancūzija, Italija, Ispanija, Kanada [2, p. 869]. Kitose valstybėse baudžiamąjį procesą galima atnaujinti ir nuteistojo interesais – *in favorem*, ir jo nenaudai – *in defavorem*. Paminėtinos Vokietija, Austrija, Norvegija, kai kurie Šveicarijos kantonai [2, p. 869]. Prie šių valstybių priskirtinos ir Lietuva, Latvija, Estija bei Rusija. Galop trečiai grupei atstovauja Meksika, kai kurios JAV valstijos, kuriose baudžiamojo proceso atnaujinimo institutas nėra numatytas, teismų sprendimams peržiūrėti jose veikia tik apeliacija ir malonė [2, p. 869].

Kita baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšis, Lietuvoje žinoma kaip bylos atnaujinimas dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo, išitvirtino skirtingais pavadinimais, pagrindais ir nevienodais požymiais Rusijos, Latvijos, Baltarusijos, Kazachstano ir kitų buvusių sovietinio bloko valstybių baudžiamuosiuose procesuose. Štai Rusijos baudžiamajame procese numatytas priežiūros (rus. *производство в надзорной инстанции*) institutas. Rusijos mokslininkai šį baudžiamojo proceso etapą įvardija kaip papildomą galimybę ištaisyti pirmosios ir antrosios instancijos teismų padarytas klaidas patikrinant įsiteisėjusio teismo sprendimo pagrįstumą ir teisėtumą [20, p. 547–556]. Faktiškai uždaviniai, keliami priežiūros instancijai, yra tie patys, kuriuos Rusijos mokslininkai kelia jų tradiciniame baudžiamojo proceso atnaujinimo dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių institutui. Pastarasis taip pat yra įvardijamas kaip papildoma, rezervinė galimybė ištaisyti įsiteisėjusius teismų sprendimus.

Abi procedūros turi keletą panašumų: tie patys asmenys, kurie turi teisę pateikti skundą, ta pati skundo nagrinėjimo procedūra ir kt., nors tarp jų yra ir skirtumų, iš kurių esminis – pagrindai, dėl kurių byla atnaujinama ar sprendimo peržiūrą priežiūros tvarka [21, 402–411 str.; 413–419 str.].

Rusijos teisinėje literatūroje yra nuomonių, kad baudžiamojo proceso atnaujinimas yra tam tikras priežiūros instituto atvejis ar tipas [8, p. 31] arba kad reikėtų likviduoti baudžiamojo proceso atnaujinimo institutą inkorporuojant jį į priežiūros instanciją [8, p. 31]. Tuo tarpu Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Nikitin prieš Rusiją* [22] yra pažymėjęs, kad vertinant pagal principą *non bis in idem* priežiūros instancija suvoktina kaip specialus baudžiamojo proceso atnaujinimo tipas. Šiai nuomonei pritarina, nes juk iš esmės priežiūros tvarka (per vienerius metus nuo sprendimo įsiteisėjimo) atnaujinamas pasibaigęs procesas.

Latvijos baudžiamojo proceso kodekse, įsigaliojusiam nuo 2005 m. spalio 1 d., be baudžiamojo proceso atnaujinimo instituto, atskiru skyriumi reglamentuojama dar viena galimybė peržiūrėti įsiteisėjusį teismo sprendimą (kuris nebuvo skustas kasacine tvarka), jeigu yra netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas arba padaryta esminių baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimų [23, 662–672 str.]. Galima traktuoti, kad tai irgi savotiška proceso atnaujinimo procedūra, iš dalies panaši į procedūrą, numatytą Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso XXXIV skyriuje. Tačiau Latvijos baudžiamojo proceso kodekso 667 straipsnis skelbia, kad minėta procedūra galima pasinaudoti neribotą terminą. Dar *Bumarescu prieš Rumuniją* [24] byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas suformulavo teisės stabilumo principą: panašu, kad nustačius neribotą terminą pareikšti prokuroro protestui ir advokato skundai teisės stabilumo principas Latvijos baudžiamajame procese gali būti pažeistas.

Europos Tarybos Ministrų komitetui 2000 sausio 19 d. priėmus Rekomendaciją Nr. R(2000)2 [25], valstybės papildė savo baudžiamojo proceso įstatymus galimybe atnaujinti baudžiamąjį procesą Europos Žmogaus Teisių Teismui konstatavus Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ar jos protokolų pažeidimus. Tai trečioji baudžiamojo proceso atnaujinimo rūšis. Europos Tarybos Ministrų komitetas Rekomendacijoje Nr. R(2000)2 pažymėjo, kad tam tikromis sąlygomis baudžiamojo proceso atnaujinimas yra pati veiksmingiausia ir tikriausiai vienintelė priemonė, padedanti pasiekti *restitutio in integrum*. Šį principą Europos Žmogaus Teisių Teismas, *inter alia*, atskleidė dar 1995 m. *Papamichalopoulos prieš Graikiją* [26] byloje paaiškindamas, kad sprendimai, kuriuose Teismas konstatuoja Konvencijos pažeidimą, sukuria pareigą valstybei atsakovei kuo greičiau pašalinti pažeidimo pasekmes ir kiek įmanoma atkurti padėtį, buvusią prieš pažeidimą. Taigi taip daugumoje valstybių baudžiamojo proceso atnaujinimas tapo veiksmingiausiu būdu įvykdyti restituciją.

Šiai rūšiai priskirtinas ir baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto sprendimų, kai pripažįstama, kad sprendimas nuteisti asmenį yra priimtas pažeidžiant Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktą arba jo papildomus protokolus. Tokiu bylos atnaujinimo pagrindu Lietuvos baudžiamojo proceso kodeksas papildytas 2004 m. liepos 8 d. įstatymo Nr. IX-2336 pataisomis.

IŠVADOS

Baudžiamojo proceso atnaujinimas yra išimtinis baudžiamojo proceso etapas, veikiantis kaip dar vienas papildomas baudžiamajame procese numatytas garantas, leidžiantis maksimaliai užtikrinti, kad nebūtų palikti galioti galbūt neteisėti ir nepagrįsti teismų sprendimai tais atvejais, kai visos kitos galimybės jiems peržiūrėti jau yra išnaudotos.

Baudžiamojo proceso atnaujinimas turi savybę įveikti teismo sprendimo teisinę galią, jei manoma, kad teismo sprendimas atsiradus naujoms aplinkybėms ar paaiškėjus klaidoms (baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimams) nebėra teisingas.

Pagrindiniai baudžiamojo proceso atnaujinimo požymiai yra šie: proceso atnaujinimas galimas tik dėl galutinio įsiteisėjusio teismo sprendimo, taip pat tik esant specialioms baudžiamojo proceso įstatyme numatytiems pagrindams ir tik esant specialiam teismo sprendimui.

Nėra ribojama pagrindų, kurie leistų atnaujinti baudžiamąjį procesą ir peržiūrėti bylą, įvairovė, todėl baudžiamojo proceso atnaujinimo institutas kai kuriose valstybėse jau nutolęs nuo klasikinės formos. Tačiau kad ir kokie įvairūs būtų atnaujinimo pagrindai, jie turėtų būti griežtai apibrėžti įstatyme: baudžiamojo proceso atnaujinimas minėtu aspektu, esant per platiems pagrindams, neturėtų tapti kompetentingų valstybės pareigūnų ar teismo diskrecijos teise. Be to, turi būti apibrėžtas baudžiamojo proceso atnaujinimo terminas. Baudžiamojo proceso atnaujinimas turi garantuoti teisės stabilumo principą.

Baudžiamojo proceso atnaujinimas skirstytinas į kelias rūšis: klasikinis baudžiamojo proceso atnaujinimas; baudžiamojo proceso atnaujinimas, kuriuo siekiama ištaisyti baudžiamojo įstatymo netinkamo taikymo ar baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimo pasekmes, taip pat apimantis ir įsiteisėjusių teismų sprendimų peržiūros formas, egzistuojančias keliose valstybėse (Latvijoje, Rusijoje, Baltarusijoje ir kt.); baudžiamojo proceso atnaujinimas esant Europos Žmogaus Teisių Teismo ar Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto sprendimui, siekiantis įgyvendinti *restitutio in integrum*.

LITERATŪRA

1. **Pradel J.** Lyginamoji baudžiamoji teisė. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
2. **Pradel J.** Procedure Penale. – Paris, 2004.
3. **Kavolis M.** Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos senato bei Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, susijusių su Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto baudžiamojo proceso teise. – Kaunas: Literatūros knygyno leidimas, 1933.
4. **Boykin v Alabama**, 395 U. S. 238 (1969)// Scheb M.J., Scheb // M. J. Criminal law and procedure. – Minneapolis, St. Paul. – New York, Los Angeles, San Francisko, 1994.
5. **Allen J. R., Stuntz W. J., Hoffman Joseph L., Livingston D. A.** Comprehensive criminal procedure. – New York: Aspen Law and Business, 2001.
6. **Гуценко К. Ф.** Уголовный процесс. – Москва: Зерцало, 1998.

7. **Вандышев В. В.** Уголовный процесс. – Санкт-Петербург: Юридический центр, 2004.
8. **Громов Н. А.** Вновь открывшиеся обстоятельства в уголовном процессе. – Москва: Спарк, 1999.
9. **Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P.** Baudžiamojo proceso teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
10. **Roxin C.** Strafverfahrensrecht. – München: C.F. Beck'sche verlagsbuchhandlung, 1998.
11. **Kühne H. H.** Strafprozessrecht. – Heidelberg: C. F. Müller verlag, 2003.
12. **Beulke W.** Strafprozeßrecht. – Heidelberg: C. F. Müller verlag, 1996.
13. **Delmas-Marty M., Spencer J. R.** European Criminal Procedures. – Cambridge University Press, 2005.
14. **Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А.** Уголовный процесс западных государств. – Москва: Зерцало, 2002.
15. **Ashworth A.** Sentencing and Criminal Justice. – London, 1995.
16. **Estijos** baudžiamojo proceso kodeksas (įsigaliojęs 2003 m. kovo 3 d.) // Уголовно – процессуальный закон: перевод с эстонского – Рига: Riigi Teataja, 2003.
17. **Nekrošius V.** Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius: Justitia, 2002.
18. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341.
19. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios. 2001. Nr. 82-2830.
20. **Божьев В. П. и др.** Уголовный процесс. – Москва: Спарк, 2002.
21. **Rusijos** baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais iki 2002 m.) // Уголовно – процессуальный закон: – Москва: Славянский дом книги, 2003.
22. **Europos** Žmogaus Teisių Teismo byla *Nikitin prieš Rusiją* (pareiškimo Nr. 50178/99), sprendimas skelbtas 2004 m. liepos 20 d., skelbtas Europos Žmogaus Teisių Teismo interneto svetainėje adresu: www.echr.coe.int.
23. **Latvijos** baudžiamojo proceso kodeksas (įsigaliojęs 2005 m. spalio 1 d.) // Уголовно – процессуальный закон: перевод с латышского. – Рига: Балтийский русский институт, 2005.
24. **Europos** Žmogaus Teisių Teismo byla *Brumarescu prieš Rumuniją* (pareiškimo Nr. 28342/95), sprendimas skelbtas 2001 m. sausio 23 d., publikuota Europos Žmogaus Teisių Teismo interneto svetainėje, adresu: www.echr.coe.int.
25. **Recommendation** No. R (2000) 2 Of The Committee of Ministers to member on the reexamination or reopening of certain cases at the domestic level following judgments of the European Court of Human Rights, publikuota Europos Tarybos Ministrų Komiteto interneto svetainėje, adresu: www.coe.int/t/cm/home_en.asp.
26. **Europos** Žmogaus Teisių Teismo byla *Papamichalopoulos prieš Graikiją* (pareiškimo Nr. 14556/89), sprendimas skelbtas 1995 m. spalio 31 d., publikuota Europos Žmogaus Teisių Teismo interneto svetainėje, adresu: www.echr.coe.int.

REOPENING A CRIMINAL CASE: CONCEPTION AND THE LEADER TYPES

Irma Randakevičienė *
Mykolas Romeris University

Summary

The article analyses a new theme, which has not yet been analysed in Lithuanian research. Though it could hardly be stated that a reopening of the criminal proceedings is the most pressing issue to be analysed by the today's researchers, nevertheless, this form of control over the reasonableness and lawfulness of court judgements must be given theoretical foundation. This is the only way to give essence to the whole system of control over court judgements that exists in the criminal procedure. It must be consistent. It is necessary to prevent one form of control duplicating another or overlapping with it. Meanwhile, reopening of criminal proceedings, included into the system of control over court judgements, offers the last chance to restore justice in a criminal case. The reasonableness of a court judgement and its lawfulness are subjected to review, review is also extended to the final *res judicata* judgements. Such instances when criminal cases are reopened are not frequent in the court practice; and there is nothing wrong in it – the criminal procedure must be stable. Even though reopening of criminal proceedings is an exceptional possibility, it is noted that over a hundred judgements are reviewed every year because of manifestly improper application of law.

It is described in the article that a reopening of criminal proceedings is an exceptional stage or phase of the criminal procedure, thus eliminating all the ambiguities related with the role of this form of control over court judgements in the procedure.

A new approach is applied to the determination of the types of the reopening of criminal proceedings taking in regard the grounds and procedure for the reopening of criminal proceedings that function the criminal procedures of various countries. Apart from the division of grounds into *in favorem* and *in defavorem*, no other types of reopening criminal proceedings have yet been determined in any country.

The article reveals features characteristic to all types of the reopening of criminal proceedings, i.e., to reopening of criminal proceedings as a form of control over court judgements. This form is not compared to cassation or appeal, as the analysis of this aspect will be the subject matter of another articles. Here, the focus was given to the principal aspects of the concept of the reopening of criminal proceedings, as this is a completely new theme.

In current years, the institute of the reopening of criminal proceedings has been given considerable attention in the jurisprudence of the European Court of Human Rights, therefore the author considerably relies on the attitudes of this Court.

Keywords: reopening of criminal proceedings, reopening of criminal case, institute of reopening of criminal proceedings.

* Doctoral Candidate of Criminal Procedure Department of Faculty of Law of Mykolas Romeris University.